

Τα έθιμα του δωδεκαημέρου

Η περίοδος από την παραμονή των Χριστουγέννων μέχρι τα Θεοφάνια ονομάζεται στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό ως **Δωδεκαήμερο** και τα λατρευτικά έθιμα και οι δοξασίες αυτής της περιόδου πέρασαν στο Χριστιανισμό από τον αρχαίο κόσμο.

Όταν ο Χριστιανισμός έγινε η επίσημη θρησκεία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η νέα θρησκεία απορρόφησε στους κόλπους της τα λατρευτικά έθιμα πολλών αιώνων που τηρούνταν την εποχή του **Δωδεκαημέρου**, όπως η **ανταλλαγή δώρων**, τα **γλέντια**, τα **κάλαντα**, το **σφάξιμο του χοίρου**, η **κουλούρα**, το **ποδαρικό**, τα **μαντέματα στη φωτιά**, τα **πλουσιοπάροχα γεύματα**, οι **μεταμφιέσεις** κ.ά.

Όλα τα έθιμα της περιόδου του **Δωδεκαημέρου** ήταν συνδεδεμένα με τη δοκιμασία του ανθρώπου να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της χειμερινής περιόδου και σαν σκοπό είχαν αφενός να **γιορτάσουν τη μετάβαση από το χειμώνα στην αναγέννηση της άνοιξης** και αφετέρου να **τονωθεί το θρησκευτικό αίσθημα** και να εξασφαλιστεί η ευτυχία για τη χρονιά που ερχόταν.

Βασικό στοιχείο των εθίμων του **Δωδεκαημέρου** ήταν ο **εξορκισμός του κακού και η ευλόγηση της νέας περιόδου** που ήταν καθ' οδόν. Σ' αυτήν τη λογική εντάσσονται οι **ευχές** που διατυπώνονται στα κάλαντα, ο φόβος του κακού ποδαρικού της Πρωτοχρονιάς, αλλά και οι ευχές για την υγεία και την οικογενειακή ευημερία. Έθιμα και δοξασίες που επιβιώνουν μέχρι σήμερα έχουν διατηρηθεί από την αρχαιότητα και **περιέκλειαν το φόβο αλλά και την ελπίδα να υπάρξει αφθονία υλικών αγαθών τη νέα χρονιά**.

Τα βασικά έθιμα του Δωδεκαημέρου είναι:

Τα κάλαντα

Την ονομασία τους, την πήραν από την λατινική λέξη calenda, που διαμορφώθηκε από το ελληνικό ρήμα καλώ. Παιδιά, κατά ομάδες, περιφέρονταν και περιφέρονται στα σπίτια, στους δρόμους, στα καταστήματα και τραγουδούν με ειδικό όργανο τραγούδια, που αφορούν τα Χριστούγεννα, τη γιορτή της Πρωτοχρονιάς, τη γιορτή του Μ. Βασιλείου και μερικά και την Περιτομή του Χριστού. Το έθιμο αυτό προϋπήρχε στην αρχαία Ελλάδα. Τα παιδιά κρατούσαν ένα κλαδί ελιάς ή δάφνης, στολισμένο με καρπούς και άσπρο μαλλί (η λεγόμενη ειρεσιώνη, από το έριο = μαλλί), γύριζαν και τραγουδούσαν και τους έδιναν δώρα.

Στο Βυζάντιο κρατούσαν ραβδιά, ή φανάρια, ή ομοιώματα πλοιαρίων ή και κτιρίων, στολισμένα και τραγουδώντας, συνόδευαν το τραγούδι με κρούση τριγώνου ή τύμπανου. Σήμερα στον Ποντιακό ελληνισμό, διασώζεται άθικτη αυτή η συνήθεια.

Το ελληνικό караβάκι και το ελληνικότατο Χριστουγεννιάτικο δέντρο

Το έθιμο του χριστουγεννιάτικου δέντρου, είναι ελληνικότατο όπως και το караβάκι που εμφανίστηκε όπως στο Βυζάντιο και εδραιώθηκε λίγο μετά την τουρκοκρατία. Όταν κατά την περίοδο των Χριστουγέννων, οι ναυτικοί γύριζαν στα σπίτια τους για τις γιορτές, οι νοικοκυρές στόλιζαν ένα караβι.

Η πρωταρχική ιδέα και το έθιμο του στολισμού ενός δέντρου κατά τα Χριστούγεννα δεν είναι ξενόφερτη, όπως θεωρούν πολλοί, λόγω άγνοιας. Στην αρχαία Ελλάδα υπήρχε παρόμοιο έθιμο, μόνο που το δέντρο που στολιζόταν δεν ήταν έλατο, αλλά η Ειρεσιώνη. Η Ειρεσιώνη (είρος = έριον, μαλλίον) ήταν ένας μεγάλος κλάδος αγριελιάς (κότινος), που τον στόλιζαν με γιρλάντες από μαλλί λευκό και κόκκινο καθώς και με τους πρώτους φθινοπωρινούς καρπούς (σύκα, καρύδια, αμύγδαλα, κάστανα, δημητριακά, κ.λπ.,

Παιδιά των οποίων και οι δύο γονείς ζούσαν, περιέφεραν την Ειρεσιώνη στους δρόμους της πόλης των Αθηνών και άλλων πόλεων της αρχαίας Ελλάδας, τραγουδώντας κάλαντα από σπίτι σε σπίτι, παίρνοντας το φιλοδώρημά τους από τον νοικοκύρη ή τη νοικοκυρά και όταν έφθαναν στο σπίτι τους κρεμούσαν την Ειρεσιώνη πάνω από την εξώπορτά τους, όπου έμενε εκεί μέχρι την ίδια ημέρα του νέου έτους, οπότε, αφού τοποθετούσαν την νέα, κατέβαζαν την παλιά και την έκαιγαν. Πρόγονος λοιπόν, του Χριστουγεννιάτικου δέντρου είναι η Ειρεσιώνη. Το θρησκευτικό έθιμο του στολισμού δένδρου και μάλιστα ως μετεξέλιξη της αρχαίας Ελληνικής «Ειρεσιώνης», πέρασε αργότερα και στο Βυζάντιο, και συνδέθηκε με την ελληνορθόδοξη παράδοση των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς

Σύμφωνα με το λαογράφο Κων/νο Καλοκύρη το δέντρο των Χριστουγέννων είναι μίμηση λατρευτικών δέντρων της Ανατολής «Η παλιότερη μαρτυρία, που αναφέρει παρόμοιο διάκοσμο, είναι ένα χειρόγραφο πιθανώς του 13ου αιώνα στο Βρετανικό Μουσείο, το οποίο κάνει λόγο για ένα ναό, που έκτισε το 512 ο βυζαντινός αυτοκράτορας Αναστάσιος ο Α΄ στο Tur Abdin της βόρειας Συρίας. Μαζί με τα άλλα αφιερώματα και στολίδια γίνεται λόγος και για δύο μεγάλα ορειχάλκινα δέντρα, τα οποία ήταν στημένα στις δυο πλευρές της Ωραίας Πύλης του ιερού Βήματος.

Στα φύλλα των δέντρων υπήρχε θέση για φώτα, ενώ στο καθένα κρέμονταν πενήντα (50) αργυρές αλυσίδες από πάνω έως κάτω και σ' αυτές ήταν τοποθετημένα μικρά αντικείμενα από χαλκό, χρυσό και άργυρο, όπως: αυγά, ζώα, πτηνά, σταυροί, στέφανα, κλαδίσκοι, δίσκοι κ.α.». Η περιγραφή θυμίζει ασφαλώς το διάκοσμο των σημερινών Χριστουγεννιάτικων Δέντρων .

Οι χριστιανοί, του προσέδωσαν χριστιανικό νόημα και έβαλαν το δέντρο στις εκκλησίες, εξακολουθώντας να κρεμούν σ' αυτό διάφορα μικροαντικείμενα, αγγεία, απομιμήσεις ζώων και πτηνών κ.λπ. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η προέλευση του εθίμου είναι Ανατολική και πως από την Ανατολή πέρασε στη Δύση. Δεν παραλείπει ο λαογράφος να αναφερθεί σε ακόμη δυο κείμενα στα οποία δίνεται, στο μεν πρώτο, περιγραφή των φώτων σε δέντρα στο επιστύλιο του τέμπλου του Ναού της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, το 563, και στο άλλο στον Άμβωνα του ίδιου ναού.

Φαίνεται επίσης πως τα συριακά δέντρα, αυτά με την κωνοειδή μορφή και τα φώτα εξελίχθηκαν στα μεγάλα ορειχάλκινα μανουάλια που συναντάμε στα πλάγια της Ωραίας Πύλης στις εκκλησίες μας και μοιάζουν με κωνοειδή δέντρα.

Ο Καλοκύρης λοιπόν θεωρεί πως το δέντρο χρησιμοποιήθηκε ως ιερό από την Εκκλησία για πρώτη φορά στην Ανατολή, ειδικότερα στη Συρία και είναι αυτό το

δέντρο που αποτελεί τον πρόδρομο του σημερινού Χριστουγεννιάτικου δέντρου .Για να ισχυροποιήσει και άλλο την άποψή του αναφέρεται σε έθιμο που υπάρχει από πολύ παλιά στο ναό του Αγίου Νικολάου στο Λιτόχωρο Πιερίας όπου στα Θεοφάνια τοποθετούνται δυο δέντρα μέσα στο ναό, σημασία έχει η τοποθέτηση των δυο δέντρων και μάλιστα κατά τη διάρκεια των εορτών των Χριστουγέννων..

Επιπλέον σε ότι αφορά τη διασύνδεση του δέντρου με τα Χριστούγεννα ο Καλοκύρης πέρα από την παράθεση κειμένων με την οποία στηρίζει την πεποίθηση, Δέντρο-ξύλο(ζωής)-Χριστός, σημειώνει πως στην εικονογραφία της Γεννήσεως συναντάμε δίπλα στη Θεοτόκο με το θείο Βρέφος και ένα δέντρο...» και τέλος παραθέτει κάλαντα που ακούγονταν στην Καππαδοκία, στους Αγίους Τόπους και στην Κρήτη με μια μικρή διαφορά μεταξύ τους: «κει που γεννήθηκε ο Χριστός χρυσό δενδρίν εβγήκε....»

Από την Δύση το έθιμο αυτό επέστρεψε και πάλι στη πατρίδα μας, σαν χριστουγεννιάτικο έλατο, αφού κατά την Ενετοκρατία και την Τουρκοκρατία είχε λησμονηθεί και εκλείπει σε πολλά μέρη το έθιμο του στολισμένου δενδρολίβανου.

Λέγεται, πως μετά την Επανάσταση του 1821 και την σύσταση του Νεοελληνικού Κράτους οι Βαυαροί έφεραν το έθιμο του στολισμού του χριστουγεννιάτικου ελάτου στην Ελλάδα και πως για πρώτη φορά στολίστηκε χριστουγεννιάτικο δέντρο στα ανάκτορα του Όθωνα το 1833.

Το Χριστόψωμο

Το ζύμωμα του χριστόψωμου θεωρείται έργο θείο και είναι έθιμο καθαρά Χριστιανικό. Οι γυναίκες φτιάχνουν τη ζύμη με ιδιαίτερη ευλάβεια και υπομονή.

Το ζύμωμα είναι μια ιεροτελεστία. Χρησιμοποιούν ακριβά υλικά, όπως ψιλοκοσκινισμένο αλεύρι, ροδόνερο, μέλι, σουσάμι, κανέλα και γαρίφαλα, και κατά τη διάρκεια του ζυμώματος λένε: “Ο Χριστός γεννιέται, το Φως ανεβαίνει στη γη , το προζύμι θα γενεί.” Πλάθουν το ζυμάρι και παίρνουν τη μισή ζύμη και φτιάχνουν μια κουλούρα.

Με την υπόλοιπη φτιάχνουν σταυρό με λουρίδες απ’ τη ζύμη. Στο κέντρο βάζουν ένα άσπαστο καρύδι ή ένα αυγό. Στην υπόλοιπη επιφάνεια σχεδιάζουν σχήματα με το μαχαίρι ή με το πιρούνι, όπως λουλούδια, φύλλα, καρπούς, πουλάκια. Σε πολλά μέρη τα χριστόψωμα, τα έφτιαχναν κεντημένα με ωραία σχήματα που γίνονταν πάνω στο ζυμάρι με διάφορα ποτήρια, μικρά ή μεγάλα ή κούπες από βελανίδια που συμβόλιζαν την αφθονία που ήθελαν να έχουν στην παραγωγή των ζώων και της σοδειάς του σπιτιού τους.Για το χριστουγεννιάτικο τραπέζι, το Χριστόψωμο είναι ευλογημένο ψωμί, αφού αυτό θα στηρίξει τη ζωή του νοικοκύρη και της οικογένειάς του. Το κόβουν ανήμερα τα Χριστούγεννα, δίνοντας πολλές ευχές. Απαραίτητος επάνω, χαραγμένος ο σταυρός. Την ημέρα του Χριστού, ο νοικοκύρης παίρνει το χριστόψωμο, το σταυρώνει, το κόβει και το μοιράζει σ’ όλη την οικογένειά του και σε όσους παρευρίσκονται στο χριστουγεννιάτικο τραπέζι. Υπάρχει ο συμβολισμός της Θείας κοινωνίας, όπως ο Χριστός έδωσε τον άρτον της ζωής στο Μυστικό Δείπνο.

Το Χριστόξυλο

Στις παραμονές των εορτών ο νοικοκύρης ψάχνει στα χωράφια και διαλέγει το πιο όμορφο, το πιο γερό, το πιο χοντρό ξύλο από πεύκο ή ελιά και το πάει σπίτι του. Αυτό ονομάζεται Χριστόξυλο και είναι το ξύλο που θα καίει για όλο το δωδεκάημερο των εορτών, από τα Χριστούγεννα μέχρι και τα Φώτα, στο τζάκι του σπιτιού. Σύμφωνα με τις παραδόσεις του λαού, καθώς καίγεται το Χριστόξυλο, ζεσταίνεται ο Χριστός στη φάτνη Του. Σε κάθε σπιτικό, προσπαθούν το Χριστόξυλο να καίει μέχρι τα Φώτα.

Η Βασιλόπιτα

Το έθιμο της βασιλόπιτας που κόβουμε την παραμονή ή ανήμερα την Πρωτοχρονιά είναι η διάσωση του μεγάλου θαύματος του Μεγάλου αγίου και πατέρα της εκκλησίας μας Αγίου Βασιλείου. Το ιστορικό γεγονός συνέβη πριν 1500 χρόνια περίπου στην πόλη της Καισάρειας της Καππαδοκίας, στη Μικρά Ασία. Ο Μέγας Βασίλειος ήταν Επίσκοπος της Καισάρειας και ζούσε αρμονικά με τους συνανθρώπους του. Κάποια μέρα όμως ο βασιλιάς Ουάλης τύραννος της περιοχής, ζήτησε να του δοθούν όλοι οι θησαυροί της Καισάρειας, αλλιώς θα πολιορκούσε την πόλη, για να την κατακτήσει.

Ο Μέγας Βασίλειος ολόκληρη τη νύχτα προσευχόταν να σώσει ο Θεός την πόλη. Ξημέρωσε η νέα μέρα και ο βασιλιάς αποφασισμένος περικύκλωσε αμέσως την Καισάρεια με το στρατό του.. Ο Μέγας Βασίλειος απάντησε ότι οι άνθρωποι της πόλης του δεν είχαν τίποτε άλλο πέρα από πείνα και φτώχεια. Οι χριστιανοί της Καισάρειας που αγαπούσαν πολύ το Δεσπότη τους μάζεψαν από τα σπίτια τους ό,τι χρυσαφικά είχαν και του τα πρόσφεραν για να τα δώσει στον τύραννο..Ο Μέγας Βασίλειος, που ήθελε να προστατέψει την πόλη του, προσευχήθηκε και μετά παρουσίασε στο βασιλιά ό,τι χρυσαφικά είχε μαζέψει μέσα σε ένα σεντούκι. Τη στιγμή όμως που ο βασιλιάς πήγε να ανοίξει το σεντούκι και να αρπάξει τους θησαυρούς, έγινε το θαύμα !

Όλοι οι συγκεντρωμένοι είδαν μια λάμψη και αμέσως μετά ένα λαμπρό καβαλάρη να ορμάει και σε ελάχιστο χρόνο ο σκληρός βασιλιάς και οι δικοί του να αφανίζονται. Ο λαμπρός καβαλάρης ήταν ο Άγιος Μερκούριος. Έτσι σώθηκε η πόλη της Καισάρειας. Τότε όμως, ο Μέγας Βασίλειος, βρέθηκε σε δύσκολη θέση γιατί θα έπρεπε να μοιράσει τα χρυσαφικά στους κατοίκους της πόλης και να πάρει ο καθένας ό,τι ήταν δικό του. Αυτό ήταν πολύ δύσκολο.

Προσευχήθηκε λοιπόν και κάλεσε τους διακόνους και τους βοηθούς του και τους είπε να ζυμώσουν ψωμάκια, όπου μέσα στο καθένα ψωμάκι θα έβαζαν και λίγα χρυσαφικά. Όταν αυτά ετοιμαστήκαν, τα μοίρασε σαν ευλογία στους κατοίκους της πόλης της Καισάρειας. Στην αρχή όλοι παραξενεύτηκαν, μα η έκπληξη τους ήταν ακόμη μεγαλύτερη όταν κάθε οικογένεια έκοβε το ψωμάκι αυτό κι έβρισκε μέσα χρυσαφικά και μάλιστα ό,τι πολύτιμο αντικείμενο είχε δώσει. Ήταν λοιπόν ξεχωριστό ψωμάκι, η Βασιλόπιτα. Έφερνε στους ανθρώπους χαρά κι ευλογία μαζί.

Από τότε φτιάχνουμε κι εμείς τη Βασιλόπιτα με το φλουρί μέσα, την Πρώτη μέρα του χρόνου, τη μέρα του Αγίου Βασιλείου. Η Βασιλόπιτα Αγιοβασιλιάτικο έθιμο πολλών αιώνων, μεταφέρεται από γενιά σε γενιά, για να μας θυμίζει την Αγάπη και την Καλοσύνη Αυτού Του Μεγάλου Αγίου.

Θα κλείσουμε την αναφορά μας αυτή με το κάλεσμα του μεγάλου παιδαγωγού της φυλής μας του Φώτη Κόντογλου για αυθεντική και γνήσια συμμετοχή μας στην ιερά πανήγυρη του Δωδεκαημέρου:

«Τι να πούμε κι εμείς, τα βλαχάκια, τα φτωχαδάκια, που μας νανούριζε η μάνα μας με τα παραπονετικά τραγούδια της στην κούνια μας, και τώρα δακρύζουμε σαν ακούμε τα τροπάρια και τα κάλαντα, που μας ενώνουνε με τους αγαπημένους μας που περάσανε από τον τόπο μας πριν από μας; Αδέρφια μου. Φυλάξτε τα ελληνικά συνήθεια μας, γιορτάστε όπως γιορτάζανε οι πατεράδες σας, και μη ξεγελιώσατε με τα ξένα κι άνοστα πυροτεχνήματα. Οι δικές μας οι γιορτές αδελφώνουν τους ανθρώπους, τους ενώνει η αγάπη του Χριστού. Μην κάνετε επιδείξεις. «Ευφρανθήτε εορτάζοντες». Ακούστε τι λένε τα παιδάκια που λένε τα κάλαντα: «Και βάλετε τα ρούχα σας, εύμορφα ενδυθήτε, στην εκκλησίαν τρέξτε, με προθυμίαν μπηγίτε, ν' ακούσετε με προσοχήν όλην την υμνωδίαν, και με πολλήν ευλάβειαν την θείαν λειτουργίαν. Και πάλιν σαν γυρίσετε εις το αρχοντικόν σας, ευθύς τραπέζι στρώσετε, βάλτε το φαγητόν σας. Και τον σταυρόν σας κάνετε, γευθήτε, ευφρανθήτε. Δώστε και κανενός φτωχού «όστις να υστερήται».

Αθάνατη ελληνική φυλή! Φτωχή μα αρχοντομαθημένη, βασανισμένη, μα χαρούμενη και καλόκαρδη περισσότερο από τους ευτυχισμένους της γης, που τους μαράζωσε η καλοπέραση.

Ναι, αδερφοί μου Έλληνες, χαίρετε μαζί με κείνους που χαίρουνται και κλαίτε μαζί με κείνους που κλαίνε, και σ' αυτή μονάχα θα βρήτε ανακούφιση. Δίνετε στους άλλους απ' ό,τι έχετε. Το παραπάνω απ' ό,τι έχει κανένας ανάγκη, το κλέβει από τον άλλον. «Μακάριον το διδόναι μάλλον, ή λαμβάνειν» Οί άνθρωποι καταντήσανε σαν άδεια κανάτια, καί προσπαθούν να γεμίσουν τον έαυτό τους, ρίχνοντας μέσα ένα σωρό σκουπίδια, έκθέσεις με τερατουργήματα, όμιλίες καί άερολογίες, καλλιστεΐα, που μετριέται ή έμορφιά με τή μεζούρα, ήλίθιους καρνάβαλους, συλλόγους λογής-λογής με γεύματα καί με σοβαρές συζητήσεις για τον ίσκιο του γαιδάρου, συνδέσμους αφιερωμένους στους άποθεωμένους άνδρας τής Εύρώπης κι ένα σωρό άλλα τέτοια. Αύτή, με μια ματιά, είναι ή εικόνα τής ανθρωπότητας σήμερα, που νά μην άβασκαθής!

Που νά βρεΐ κανένas καταφύγιο; ...

-Δόξα στόν Θεό, που υπάρχει ακόμα κάποιο καταφύγιο για μās που δέν είμαστε σε θέση νά νοιώσουμε «το μεγαλειό τής εποχής μας». Δόξα στόν Θεό που υπάρχουν ακόμα κάποιοι τόποι που δέν τούς έξήρανε αύτή ή φυλλοξήρα που λέγεται σύγχρονος πολιτισμός.

«Καλό είναι νά υπάρχουν, αλλά νά ζεις είναι άλλο πράγμα»

Φώτιος Κόντογλου

Ας ακολουθήσουμε λοιπόν αύτή την γνήσια εορταστική πορεία έτσι όπως μας την παραδίδει το φρόνημα και το ήθος των πατέρων και των προγόνων μας και ας μεταμορφωθούμε σε αληθώς δοξολογούντες τον Ενανθρωπίσαντα Κύριό μας.